

Odoroloģiskās ekspertīzes rezultātu izmantošanas problēmas Latvijas kriminālprocesā

Mg. iur. Egons Rusanovs

zvērināts advokāts (Zvērinātu advokātu birojs «Rusanovs & Partneri»)

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktors

Šis raksts ir pirmais no triju rakstu sērijas par odoroloģiskās ekspertīzes rezultātu izmantošanas problēmām Latvijas kriminālprocesā.

[1] Ievads

Šī raksta tapšanai ir sava priekšvēsture. Realizējot aizstāvību kāda kriminālprocesa ietvaros, šo rindu autora sākotnēji vienīgi neskaidrās un nekonkrētās aizdomas par odoroloģiskās izpētes rezultātu apšaubāmību konkrētajā lietā vēlāk pārtapa visnotaļ spēcīgā (un ceru, ka pamatotā) pārliecībā, ka Latvijā ar noziedzīgā nodarījuma vietā izņemto «smaržu pēdu» izpētes jautājumiem (vismaz pašreiz eksistējošajā versijā vai formātā) saistās «ļoti nopietnas problēmas», kas nevar neizraisīt veselu virkni ar kriminālprocesuāla un kriminālistiska rakstura iebildumiem gadījumos, kad pieminētās ekspertīzes «rezultāti» visā nopietnībā sāk pretendēt uz pierādījumu nozīmi.

Bet viss sākās ar to, ka konkrētajā kriminālprocesā Latvijas odorologi «paveica» pat teorētiski gandrīz nepaveicamo – izpētes gaitā visi trīs suņi-biodetektoru skaidri un nepārprotami «reaģēja» uz pārbaudāmās personas (aizdomās turētā) M. B. smaržas paraugu, kas bija izvietots uz poligona izvēles rindā kopā ar piecu «statistu» smaržu paraugiem pēc tam, kad meklēšanas startā «dzīvajām mērierīcēm» ieostīšanai tika dota pirms gandrīz pieciem gadiem notikuma vietā uz flaneļa adsorbenta izņemta «smaržas pēda»¹. Pašam par sevi šim apstāklim, protams, nebija izšķiroša nozīme, lai sāktu nopietni interesēties par šīs visnotaļ «eksotiskās» ekspertīzes būtību. Padziļinātāku interesi izraisīja vairāki citi apstākļi, un pat ne tas, ka pēc šiem apmēram pieciem gadiem (acīmredzot nepienācīgas glabāšanas rezultātā) uz pieminētā flaneļa adsorbenta jau bija pat izveidojies pelējums.

Jautājumus vispirms izraisīja tas, ka pati «smaržas pēda» notikuma vietā (daudzstāvu namu pagalmā) siltā vasaras dienā uz asfalta virsmas tika izņemta vairāk nekā pēc divām stundām no paša

¹ Lai lasītājam atvieglotu teksta uztveri, lietas faktiskie apstākļi ir nedaudz vienkāršoti, neminot mazāk svarīgas detaļas.

nozieguma (dubultslepkavības) izdarīšanas brīža no vietas, ar kuru, iespējams, ne vairāk kā dažas sekundes (drīzāk, ka pat vēl mazāk) tikai tīri hipotētiski varēja saskarties slepkavas apavi. Aizdomas par vēlāk ekspertīzes gaitā izdarīto secinājumu «(ne)zinātniskumu» vēl pastiprināja tiesas izmeklēšanā konstatētais, ka pie viena no liķa kājām, tas ir tieši tajā vietā, kur no asfalta virsmas tad arī tika izņemta «smaržas pēda», pirms pašas notikuma vietas apskates bez apsardzes uzņēmuma darbinieka, kurš sākotnēji mēģināja konstatēt dzīvības pazīmes abiem cietušajiem, un neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta ekipāžas vairāku cilvēku sastāvā, kas konstatēja cietušā nāvi un līdz ar to arī ne mazāk kā vienu minūti uzturējās «smaržu pēdas» izņemšanas zonā, turpat kā allaž «mīdījās» arī neidentificēts personu skaits ar visdažādākā ranga «priekšniecības» pārstāvjiem un gluži vienkārši citiem «interesentiem». Cita starpā, uz notikuma vietu izsauktais kinologs vienīgi ar nožēlu varēja konstatēt, ka *«notikuma vietā bija daudz policijas automašīnu un policijas darbinieku. Mēs atbraucām uz notikuma vietu vieni no pēdējiem. [...] Mans uzdevums ir atbraukt uz notikuma vietu un konstatēt pēdas, ja tādas ir. Kad atbraucām uz vietas, es sapratu, ka pēdas praktiski atrast nevarēs, jo notikuma vieta bija ļoti nomīdīta»*. Tātad viss notika gandrīz «kā parasti»...

Taču, neraugoties uz visu šo dispoziciju, notika jau iepriekš pieminētais, proti, acīmredzami neticamais, ko varētu nodēvēt vai nu par «kriminālistisku nonsensu» jeb arī par Latvijas odorologu vismaz «Nobela prēmijas» vērtu «sensationālu atklājumu» – «smaržu pēdā», kas pie norādītajiem apstākļiem bija izņemta notikuma vietā no asfalta pie cietušā liķa kājām tika konstatēta aizdomās turētā M. B. smarža...

Diemžēl mēs arī sadzīvē esam pārāk pieraduši gandrīz vienmēr nekritiski uzticēties visa veida «ekspertiem» visdažādākajās jomās, bieži vien nemaz neiedziļinoties viņu apgalvotajā, līdz ar to nepārbaudot un nekritiski pieņemot kā «pēdējo patiesību». Izskatās, ka šāda pozīcija tomēr nav īsti pamatota.

Autors nevēlas apgalvot, ka odoroloģiskā ekspertīze Latvijā pašreiz ir kaut kāds īpašs «antizinaātniskuma šedevrs». Autors ar turpmāk sekojošo vienīgi cer sniegt pieticīgu pienesumu «problēmu» uzrādīšanā un, cerams, to drīzā novēršanā.

[2] Odoroloģiskās ekspertīzes būtība

Ņemot vērā, ka šis raksts ir paredzēts plašam lasītāju lokam, tostarp arī tiem, kuri nekad savā dzīvē nav saskārušies ar šo visnotaļ «īpatnējo» ekspertīzi, autors piedāvā ļoti konspektīvi un vienkāršoti saviem vārdiem pārstāstītu odoroloģiskās identifikācijas būtības izklāstu, kas balstās uz spēkā esošo odoroloģiskās identifikācijas metodi Nr.KP–M–11–2007².

² Spēkā esošo tiesu ekspertīžu metožu saraksts.

Pieejams: http://www.ta.gov.lv/UserFiles/Faili/Spk_esoo_tiesu_ekspertu_metou_saraksts.pdf [skatīts 22.07.2014.]

Un tā – izpētes būtība ir šāda³.

Pēc tam, kad notikuma vietā tiek konstatēts, ka vismaz tīri teorētiski uz kādas virsmas ir iespējama smaržu pēdas(u) saglabāšanās, tad tā(s) tiek izņemta(s), pienācīgi to(ās) iesaiņojot, aizzīmogojot un pēc tam arī glabājot (lai pēda(as) nepazustu). Kad rodas nepieciešamība identificēt (salīdzināt) izņemto(ās) pēdu(as) ar konkrētas pārbaudāmās personas (piemēram, aizdomās turētā) smaržu paraugiem, tad – pēc iespējas viendabīgos apstākļos no pārbaudāmās personas un no pēc iespējas līdzīgiem (pēc dzimuma, vecuma, atrašanās vietas, nodarbošanās u.c. faktoriem) ar pārbaudāmo personu pieciem statistiem (viņi nav saistīti ar konkrētā noziedzīgā norādījuma izdarīšanu) kriminālistikā zināmā un apbērtā kārtībā ir jāņem smaržu paraugi, kas tāpat ir attiecīgi jāiesaiņo, jāaizzīmogo un jāglabā tā, lai izslēgtu jebkāda veida falsifikācijas iespējas. Izpētei nepieciešamie smaržu paraugi no statistiem un pārbaudāmās personas jāizņem viena kalendārā mēneša robežās. Pirms ekspertīzes uzsākšanas ir jāpārlicinās vai izņemtā(ās) smaržas pēda(as) ir derīgas identifikācijai.

Tālāk ekspertīze notiek divos posmos. Pirmajā posmā sunim startā dod ieostīt kāda no pieciem statistiem smaržu (tā būs – meklējamā persona), bet pārbaudāmās personas (ar noziedzīgo nodarījumu iespējami saistītā persona) smarža tiek izvietota poligona rindā kopā ar citiem paraugiem. Ja suns, ieostot meklējamās personas smaržas, to arī atrod rindā, vienlaicīgi nereaģējot uz pārbaudāmās personas smaržu, tiek izdarīts secinājums, ka suns kā biodetektors ir derīgs izpētes otrajam posmam. Tādā veidā tiek atlasīti trīs suņi-biodetektori.

Arī izpētes otrajā posmā poligona rindā tiek izvietotas pārbaudāmās personas smarža kopā ar statistu smaržu paraugiem, bet startā sunim-biodetektoram dod ieostīt jau notikuma vietā izņemtās smaržu pēdas. Katru smaržu pēdu pārbauda ar ne mazāk kā trīs suņiem-biodetektoriem. Atbilstoši metodei var tikt izmantots atkārtots (otrs) katra suņa-biodetektora laidniens uz vienu un to pašu smaržu pēdu gadījumos:

1. ja pirmajā reizē suns starta smaržu nav ieostījis pietiekoši intensīvi, kā arī, ja starta smaržā ir vāja smaržvielu koncentrācija, vai arī pēdā ir daudz komponentu, vai arī tajā ir spēcīga blakus smarža;
2. ja meklēšanas laikā suns izvēles rindu nav apostījis pilnīgi vai ostījis neuzmanīgi;

³ Turpmāk *pārstāstot odoroloģiskās identifikācijas būtību, autors izmantojis sekojošus avotus*. Sal. Konovalovs J. Kļaviņa Z. Kriminālistiskā odoroloģija (cilvēka smaržu pēdas). Rīga: SIA «Petrovskis un Ko», 2003, 112.-127.lpp, 131.-159.lpp // *Vielas kā noziedzīga nodarījuma pēdas*. Autoru kolektīvs profesora J.Konovalova vadībā. Rīga: SIA «Petrovskis un Ko», 2007, 176.-205.lpp. // *Valsts policijas Kriminālistikas pārvaldes «Odoroloģiskās identifikācijas metode» Nr.KP-M-11-2007 (nepublicēts materiāls)*

3. ja suns bija pārāk uzbudināts vai arī nemotivēts.

Suņa-biodetektoru darbu jāapraksta protokolā. Pēc izpētes pabeigšanas ekspertu atzinuma noslēguma daļā eksperti sniedz iegūto rezultātu analīzi.

[3] Odoroloģiskās ekspertīzes neviennozīmīgais novērtējums un tās kriminālprocesuālās pārbaudes problēmas

Kā var noprast no pieminētā izpētes būtības izklāsta, odoroloģiskā ekspertīze pamatā idejiski balstās uz divām «pārliecībām»:

1. pārliecību, ka katram cilvēkam smarža ir individuāla un neatkārtojama;
2. pārliecību, ka speciāli apmācīts suns-biodetektors spēj nekļūdīgi atpazīt un ar attiecīgu signālreakciju norādīt uz pārbaudāmās personas smaržas klātesamību (vai arī klāt neesamību – nereaģējot) izņemtajā smaržu pēdā, izmantojot savu fenomenālo ožu.

Ja par to, vai katra cilvēka smarža ir individuāla un neatkārtojama vēl odoroloģiskās ekspertīzes pirmsākumos pastāvēja būtiskas domstarpības⁴, tad par to, vai ir kāds ticams izskaidrojums suņa-biodetektoru «uzvedībai», reaģējot vai nereaģējot uz noteiktajām smaržām odoroloģiskās identifikācijas gaitā, domstarpību nebija un nav arī joprojām. Proti, šeit ir jāpiekrīt vairākiem atzītiem zinātniekiem–kriminālistiem, ka nepastāv suņa-biodetektoru «uzvedības» adekvātuma un ticamības garantijas smaržu identifikācijas procesā^{5,6}. Respektīvi, zinātnē pašlaik vēl nav pietiekoši izpētīts uz izprasts mehānisms, kādā veidā suns-biodetektors uztver un spēj identificēt objektus pēc smaržas⁷.

Šajā sakarā odorologs M. Saltlevskis rakstīja: «*suņa kā izpētes instrumenta darbība speciālista rokās ir līdzīga jēdziena «melnā kaste» izpratnei, proti, tam (izpētei) ir kāds rezultāts, bet mēs nezinām mehānismu, kā tas tiek panākts*»⁸. Grūti nepiekrīt šim trāpīgajam salīdzinājumam, it īpaši, kad pierādījumi dienesta suņu visnotaļ neskaidrai «uzvedībai» regulāri sastopami arī praksē. Tā, piemēram, jau iepriekš pieminētā kriminālprocesā par notikušo dubultslepkavību uz notikuma vietu pēdu meklēšanai ticis izsaukts arī inspektors–kinologs ar dienesta suni. Rezultātā dienesta suns

⁴ Piemēram, prof. M. Strogovičs (M.C. Строгович) un prof. V. Šinkarovs (B.И. Шинкаров) pretēji uzskatam, ka cilvēka smarža ir individuāla un neatkārtojama, norādīja, ka cilvēka smaržas individualitāte nav pierādīta. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва: Юристъ, 1997, с. 77.

⁵ Криминалистика. Учебное пособие. Под редакцией А.В. Дулова. Минск: ИП «Экоперспектива», 1998, с.160–161.

⁶ Курс криминалистики. Том 1. Под редакцией О.Н. Коршуновой. Санкт–Петербург: Юридический центр Пресс, 2004, с. 326.

⁷ Tomaszewski T., Girdwoyn P. Scent identification evidence in jurisdiction (drawing on the example of judicial practice in Poland). In: Forensic Science International, 2006, p.193.

⁸ Салтевский М.В. Криминалистическая одорология. Лекция «Работа с запаховыми следами». Киев: 1982.

aizgāja pa pēdām apmēram 90 grādu leņķi pretēji tam, kā nozieguma vietu bija atstājis slepkava (tas ir, pretējā virzienā tam, kādu norādīja nozieguma aculiecinieki). Acīmredzami, ka slepkava nevarēja vienlaicīgi «aizbēgt divos virzienos», taču skaidrojumu šādai dienesta suņa «uzvedībai» konkrētajā lietā rast tā arī neizdevās.

Iepriekš minētā odoroloģiskās ekspertīzes «īpatnība» izraisa nopietnus kriminālprocesuālos iebildumus pēc būtības.

Proti, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 449.panta pirmo daļu, pirmās instances tiesa tieši pārbauda pierādījumus lietā. Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 455.panta pirmajai daļai, tiesas sēdē apsūdzētajam, viņa pārstāvim un aizstāvim, cietušajam un viņa pārstāvim un prokuroram ir vienādas tiesības piedalīties pierādījumu pārbaudē.

Kā pamatoti norāda prof. Kristīne Strada–Rozenberga, «*pamatjautājumi, kas pierādījumu pārbaudē ir noskaidrojami, galvenokārt ir pierādījumu pazīmju (īpašību) esamība*»⁹. Līdz ar to gan apsūdzētajam, gan viņa aizstāvim ir jābūt iespējai pārbaudīt vai katrs konkrētais pierādījums ir a) attiecināms, b) pieļaujams un c) ticams. Un eksperta atzinums nav nekāds izņēmums no minētā nosacījuma. Kā atzinusi Augstākā tiesa, «*arī eksperta atzinums saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 128.panta pirmo daļu ir pakļauts ticamības izvērtēšanai, un tam nav augstāka ticamība, kā citiem pierādījumiem*»¹⁰. Turklāt, kā atzinusi Eiropas Cilvēktiesību tiesa, tiesību, kas paredzēti Eiropas Cilvēktiesību konvencijā, garantēšanai ir jābūt «praktiskai un efektīvai», nevis vien «teorētiskai un iluzorai»¹¹. Minētais ir attiecināms arī uz tiesībām piedalīties pierādījumu pārbaudē, jo minētās tiesības neapšaubāmi ietilpst konvencionālo tiesību uz lietas taisnīgu izskatīšanu tvērumā.

Un šeit rodas vairāki jautājumi. Kā apsūdzētajam un viņa aizstāvim tiek nodrošinātas tiesības pilnvērtīgi piedalīties pierādījumu pārbaudē, ja pats mehānisms, kādā tiek iegūts attiecīgais «pierādījums», vēl nav līdz galam izpētīts un nav ieguvis zinātnisku apstiprinājumu? Kādā veidā var pārlicināties par šāda visai «neskaidrā» veidā iegūto «pierādījumu» ticamību? Vai šādu «pierādījumu» pārbaude līdz ar to nenotiek formāli – «teorētiski un iluzori», tas ir, pretēji Eiropas Cilvēktiesību tiesas atziņām?

⁹ Meikališa Ā. Strada–Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 398.lpp.

¹⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2008.gada 19.jūnija lēmums lietā Nr.SKK–258/2008.

¹¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1979.gada 9.oktobra spriedums lietā Airey v. Ireland.

Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57420> [skatīts 22.07.2014.]

Atbildi uz šiem jautājumiem daļēji sniedz viens ASV tapis raksts, uz kuru ir pietiekoši pārlicinošs pamats atsaukties, jo tas vienlaicīgi ir arī viens no pieciem Latvijā spēkā esošās odoroloģiskās identifikācijas metodes Nr.KP-M-11-2007 avotiem. Proti, raksta autors Filips Džouns pamatoti norāda, ka «*smaržas atpazīšanai, kas ir salīdzinoši jauns suņu ožas izmantošanas veids, būs nepieciešams zinātnisks uzticamības pierādījums pirms identifikācijas pierādījumus varēs atzīt visās ASV tiesās. Līdz tam smaržas atpazīšana paliek kā vērtīgs likuma piemērošanas instruments izmeklēšanas laikā*»¹². Un šim uzskatam ir atbalsts kriminālistu vidū¹³.

Pašreizējā odoroloģijas kā zinātnes attīstības stadijā kriminālistisko odoroloģiju var pieskaitīt pie tā saucamās «netradicionālās kriminālistikas», un šeit var vilkt paralēles arī ar citām «netradicionālās kriminālistikas» metodēm. Piemēram, pasaules praksē ir zināmi gadījumi, kad atklāt noziegumus palīdzējuši ekstrasesni – cilvēki ar paranormālām spējām. Lieki piebilst, ka arī ekstrasesorika, tāpat kā veids, kā suns-biodetektors spēj diferencēt objektus pēc smaržas, bija un paliek vēl visai neizpētīta un kontroversiāla parādība. Domājams, ka «ekspertīzei», kurā piedalītos ekstrasesni, būtu visnotaļ daudz kriminālprocesuāla rakstura līdzības ar odoroloģisko ekspertīzi. Tai pašā laikā ne bez ironijas var atzīmēt, ka tā tomēr būtu ievērojami saudzējošāka apsūdzētā tiesību ievērošanas ziņā, jo ekstrasesnu, atšķirībā no suņa-biodetektora, vismaz var nopratināt...

Nevar nepieminēt arī to, ka saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 127.panta otro daļu, kriminālprocesā iesaistītās personas kā pierādījumus var izmantot tikai ticamas, attiecināmas un pieļaujamas ziņas par faktiem. Apsūdzības pierādījumu ticamību, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 126.panta otro daļu, tiesā ir jāpierāda apsūdzības uzturētājam. Pie apstākļiem, kad odoroloģiskās identifikācijas rezultātus nevar objektīvi novērtēt jau iepriekš pieminēto zinātnisku iemeslu dēļ, faktiski apsūdzības uzturētājam *a priori* nav iespējams pierādīt odoroloģiskās identifikācijas rezultātu ticamību atbilstoši pierādīšanas standartam (tas ir, ārpus sapratīgām šaubām). Līdz ar to šāda veida ziņu par faktiem izmantošana pierādīšanā nonāk pretrunā ar Kriminālprocesa likuma 127.panta otro daļu.

Latvijas odorologi, kā argumentu tam, kā novērst šo «konfliktu ar likumu» min, ka odoroloģiskās identifikācijas ticamība tiek nodrošināta ar «rezultāta atkārtotamību» (proti, ar apstākli, ka odoroloģisko identifikāciju veic trīs suņi-biodetektori). Jāatzīst, ka šis arguments neiztur nekādu kritiku. Kvantitāte tomēr nenozīmē kvalitāti. Ņemot vērā neizpētīto mehānismu, kādā veidā suns-

¹² Jones P. Scents and Sense – Ability. Forensic Magazine, April–May 2006.

¹³ Piemēram, prof. R.Belkins (P.C. Белкин) savā enciklopēdijā, kuru rekomendē Krievijas Iekšlietu ministrija, norāda, ka odoroloģiskā ekspertīze ir apšaubāma vispārārtzītas smaržu teorijas neesamības dēļ, kā arī neiespējamības dēļ instrumentāli pārbaudīt odoroloģiskās identifikācijas rezultātus. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. Второе дополненное издание. Москва: Мегатрон XXI, 2000.

Pieejams: <http://www.expert.aaanet.ru/liter/ucheb/belkin2.rar> [skatīts 22.07.2014.]

biodetektors pieminēto identifikāciju veic, nevar izslēgt iespējamību, ka visi trīs suņi-biodetektori kļūdās, vadoties pēc viena aplama principa, vai arī būdami tīšām vai netīšām «ietekmēti» ar kādu vienu objektīvas identifikācijas traucēkli. Tā saucamais *Rozentāla efekts* sīkāk gan būs iztirzāts nākošajos rakstos. Taču, domājams, ka arī Latvijas odorologi nenoliegs, ka arī suņi-biodetektors mēdz kļūdīties. Kā savulaik minējis ASV Augstākās tiesas tiesnesis Deivids Souters, analizējot dienesta suņu darbības precizitāti, «*nekļūdīgs suņš ir «legālas fikcijas» radījums*»¹⁴.

Jāsecina, ka neskatoties uz to, ka dienesta suņa izmantošana operatīvajos meklēšanas pasākumos ir jau sen ierasta parādība, odoroloģiskās ekspertīzes kā kriminālprocesuāla pierādījuma nozīme, autoraprāt, pašreiz joprojām vēl ir krietni apšaubāma gan fundamentāli zinātnisku, gan arī kriminālprocesuālu apsvērumu dēļ. Turklāt pagaidām pat nemaz netiek pieminētas citas Latvijas odoroloģiskās ekspertīzes [kriminālistiska rakstura] «īpatnības», kuras vēl tiks analizētas turpmākajos rakstos.

Arī pasaulē uzskatos par odoroloģisko ekspertīzi kā pierādījumu joprojām pastāv skepse. Tā, piemēram, Teksasas Apelāciju krimināltiesa 2010.gada 22.septembrī atzina, ka «*kaut arī odoroloģiskās identifikācijas rezultāts var palielināt aizdomas par personas vainīgumu, šis pierādījums pats par sevi nav pietiekams, lai pierādītu personas vainu ārpus jebkādam šaubām*»¹⁵. Vācijā šādas izpētes rezultāti vērtējami ļoti piesardzīgi¹⁶. Līdzīgi arī Polijas Augstākās tiesa 2003.gadā atzinusi, ka «*smaržu pierādījumi nenodrošina tādu ticamību, kā, piemēram, pirkstu nospiedumu vai DNS izpēti*»¹⁷. Šādu piemēru uzskaitījumu varētu turpināt.

Taisnības labad gan jāpiebilst, ka situācija varētu krasi mainīties līdz ar tehnisko biodetektoru – masspektrometru, hromatogrāfu, gāzes analizatoru¹⁸ attīstību, kā arī līdz ar iespēju standartizēti ķīmiski izmeklēt cilvēka smaržu, līdzīgi DNS analīzes profilam¹⁹. Iepriekš minētais tad patiešām ļautu pārlicināties par suņu-biodetektoru «secinājumu» pareizību ar tehniskajiem līdzekļiem. Taču šāda tehnika vēl pat nav saredzama «uz horizonta». Kā uzskata zinātniece-bioloģe un cilvēku

¹⁴ Meyer J.A. Will Privacy Go to the Dogs? Pieejams: <http://www.nytimes.com/2012/10/17/opinion/the-supreme-court-must-draw-a-firm-line-on-police-searches.html> [skatīts 22.07.2014.]

¹⁵ Court of Criminal Appeals of Texas. Richard Lynn Winfrey v. The State Of Texas. September 22, 2010 / NOPD-0987-09. Pieejams: <http://caselaw.findlaw.com/tx-court-of-criminal-appeals/1539052.html> [skatīts 22.07.2014.]

¹⁶ Tomaszewski T., Girdwoyn P. Scent identification evidence in jurisdiction (drawing on the example of judicial practice in Poland). Forensic Science International, 2006, p.193.

¹⁷ Ibid., p.192.

¹⁸ Балашов Д.Н., Балашов Н.М., Маликов С.В. Криминалистика. Учебник. Москва: ИНФРА-М, 2005, с. 136.

¹⁹ Schacht R. Geruch als Fingerabdruck. Der Duft der Dissidenten. Pieejams: <http://www.zeit.de/wissen/2010-12/stasi-duftarchiv> [skatīts 22.07.2014.]

ķermeņa smaržas pētījumu speciāliste Elizabete Obercauhere no Vīnes universitātes, «*ķīmiskais cilvēku identifikācijas deguns pašreiz ir absolūta nākotnes mūzika*»²⁰.

Līdz tam Latvijas prakse odoroloģiskās ekspertīzes rezultātu akceptēšanas ziņā tādēļ gan vairāk atgādina skriešanu laikam un zinātnei pa priekšu, kas izraisa zināmu *déjà-vu* sajūtu .

[4] Odoroloģiskās ekspertīzes veikšanas iespējas Kriminālprocesa likuma normu kontekstā

Taču bez tā, ka odoroloģiskās izpētes rezultātus pašlaik faktiski nav iespējams pārbaudīt Kriminālprocesa likumā noteiktajā kārtībā, pastāv arī citas kriminālprocesuāla rakstura problēmas, kas saistītas ar pieminētās ekspertīzes veikšanu.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 194.pantu ekspertīze tiek noteikta gadījumos, kad kriminālprocesam nozīmīgu jautājumu noskaidrošanai nepieciešams veikt pētījumu, kurā izmantojamas speciālās zināšanas kādā zinātnes, tehnikas, mākslas vai amatniecības nozarē. Eksperts, saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 203.pantu, sniedz rakstveida atzinumu uz veikto pētījumu pamata ar viņa speciālajām zināšanām.

No tikko pieminētā nepārprotami izriet, ka ekspertīzi Kriminālprocesa likuma izpratnē veic eksperts, tas ir, cilvēks. Tomēr odoroloģiskās izpētes gaitā eksperts–odologs pats personīgi nekādu izpēti, saprotams, neveic. Atzinumā eksperts var tikai aprakstīt, kā notikusi smaržu parauga izvēle, norādīt uz kādiem objektiem norādījis suns-biodetektors un apliecināt šos rezultātus. Tātad patiesībā šo izpēti veic eksperts–suns (biodetektors), kas vienlaicīgi uzskatāms arī par mērierīci (šo jau pieminēto «melno kasti»), vienlaicīgi kuras darbības mehānisms gan katrā atsevišķā gadījumā, gan arī kopumā tāpat nav nedz izpētīts, nedz arī zināms. Savukārt eksperts–cilvēks pēc būtības ir «runājošā pildspalva–interpretators», kas fiksē jeb reģistrē eksperta–suņa (biodetektora) reakcijas situācijās, kurās eksperti–cilvēki paši apzināti ir nostādījuši ekspertu–suni. Savukārt vienīgās «speciālās zināšanas», kas tieši izmantojamas odoroloģiskās izpētes procesā, ir suņa-biodetektora oža...

Līdz ar to odoroloģiskā ekspertīze pēc būtības vispār nav uzskatāma par ekspertīzi Kriminālprocesa likuma izpratnē, jo tā neatbilst Kriminālprocesa likumā dotajai ekspertīzes definīcijai.

²⁰ Schacht R. Geruch als Fingerabdruck. Der Duft der Dissidenten. Pieejams: <http://www.zeit.de/wissen/2010-12/stasi-duftarchiv> [skatīts 22.07.2014.]

Cita būtiska problēma konstatējama odoroloģiskās izpētes sagatavošanas stadijā. Kā jau pieminēts iepriekš, pirms izpētes veikšanas no pārbaudāmās personas un pēc iespējas līdzīgiem (pēc dzimuma, vecuma, atrašanās vietas, nodarbošanās u.c. faktoriem) ar pārbaudāmo personu pieciem statistiem, kas nav saistīti ar konkrētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu, ir jāpaņem smaržu paraugi.

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma 207.panta pirmo daļu, paraugus salīdzinošajai izpētei var ņemt no personas, pret kuru uzsākts kriminālprocess, no aizturētā, aizdomās turētā, apsūdzētā vai personas, pret kuru notiek kriminālprocess par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu noteikšanu. Minētā panta otrajā daļā ir noteikts, ka, lai noskaidrotu, vai pēdas uz priekšmetiem (objektiem) vai arī kādi kriminālprocesam nozīmīgi apstākļi radušies citu personu darbības rezultātā, paraugus var ņemt arī no šīm personām, nopratinot tās attiecīgi kā cietušos vai lieciniekus. Līdz ar to Kriminālprocesa likumā ir izsmēļoši uzskaitītas sešas personas (jeb personu grupas), no kurām var ņemt paraugus salīdzinošajai izpētei, un visas pieminētās personas ir tieši saistītas ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu, saistībā ar kuru ir nepieciešams paņemt attiecīgos paraugus.

No iepriekš pieminētā secināms, ka Kriminālprocesa likumam nemaz neatbilst tāda izmeklēšanas darbība, kurā paraugus salīdzinošajai izpētei ņem no statistiem – ar konkrētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu absolūti nesaistītām personām. Šāda izmeklēšanas darbība vienkārši nav paredzēta Kriminālprocesa likumā, līdz ar to vismaz pašlaik tā ir prettiesiska. Kā pamatoti norāda prof. Ārija Meikališa, *«izmeklēšanas darbību veidu pilnīgs uzskaitījums ir viens no tiem faktoriem, kas svarīgs izmeklēšanas darbību tiesiskās reglamentācijas atbilstības izvērtējumā»*²¹.

Tādējādi arī pieminētais apstākļis tieši ietekmē iespējamību izmantot odoroloģiskās identifikācijas rezultātus kā pierādījumu.

Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 127.panta pirmajai daļai, par pierādījumiem kriminālprocesā var būt vienīgi tādas ziņas par faktiem, kas ir iegūtas likumā paredzētajā kārtībā. Kriminālprocesa likums paredz tā saucamo «stingro pierādījumu sistēmu», kas faktiski raksturojas ar divām pazīmēm: 1) pierādījumu veidi likumā ir izsmēļoši uzskaitīti, 2) ir reglamentēta šo pierādījumu procesuālā forma, tajā skaitā ieguves kārtība²². Pie apstākļiem, kad odoroloģiskās identifikācijas rezultāta ieguves kārtība visā pilnībā nav reglamentēta likumā, odoroloģiskā ekspertīze arī pēc savas procesuālās formas neatbilst Kriminālprocesa likuma noteiktajai «stingro pierādījumu sistēmai» un vismaz formāli, atbilstoši Kriminālprocesa likuma 127.panta pirmajai daļai, īsti nemaz nevar būt pierādījums kriminālprocesā. Līdz ar to jāsecina, ka vismaz pagaidām odoroloģiskā ekspertīze joprojām paliek «svešķermenis» kriminālprocesuālo tiesību sistēmā.

²¹ Meikališa Ā. Strada–Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti. 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010, 404.lpp.

²² Turpat, 392.lpp.

Taču viss pieminētais ir tikai būtisku kriminālprocesuāla un kriminālistiska rakstura problēmu aisberga redzamā daļa. Vēl nopietnākus iebildumus izraisa vairāki ļoti nopietni šīs ekspertīzes procedūras «deficīti», kuru dēļ tās izpētes rezultāti Latvijā var tikt apšaubīti, jo pēc būtības ir neizkontrolējami un neizslēdz arī nepieļaujamu manipulāciju iespējamību. Cerība, ka reizēm kāds «neticami pārsteidzošs» rezultāts ir bijis vienīgi nejaušība vai neizskaidrojama kļūda, bet nevis apzinātu manipulāciju produkts, ir ļoti vājš un nepietiekams ticamības kritērijs šai ekspertīzei vispār. Ir jābūt drošiem, objektīviem un pārbaudāmiem kritērijiem, kas ļauj pilnībā izslēgt, ka konkrētā ekspertīze varētu kaut vai hipotētiski kļūt par instrumentu papildu pierādījumu radīšanai neatklātās vai «grūti pierādāmās» lietās. Kā viens no veidiem, lai to nodrošinātu, vispirms jau būtu ne tikai pašu elementārāko vispārējo ekspertējamo Kriminālprocesa likumā nodrošināto tiesību ievērošana (piemēram, iepazīties ar lēmumu par ekspertīzes noteikšanu), bet arī saņemt visu nepieciešamo informāciju par šīs ekspertīzes būtību un tiesībām, kādas personai paredz nodrošināt pati šīs izpētes metode. Šis jautājumu loks tiks aplūkots nākamajos rakstos.

Cerams, ka Latvijas odorologi necentīsies šo rindu autoru iztēlot kā «dzīvnieku nīdēju», kurš vērsas pret «sunišiem-biodetektoriem». Tas būtu aplami. Šī raksta mērķis ir vienīgi uzrādīt ļoti nopietnas problēmas, kādas pastāv šo ekspertīžu rezultātu izmantošanā pierādīšanā un vienlaicīgi arī veidot turpmāko diskusiju.

[5] Secinājumi

1. Nepastāv ekspertīzei nepieciešamās suņa-biodetektora «uzvedības» adekvātuma un ticamības garantijas smaržu identifikācijas procesā. Zinātnē pašlaik vēl nav pietiekoši izpētīts un izprasts mehānisms, kādā veidā suņi-biodetektors uztver un spēj identificēt objektus pēc smaržas.
2. Atbilstoši Latvijas un Eiropas normatīvajiem aktiem un tiesību doktrīnai, gan apsūdzētajam, gan viņa aizstāvim ir jābūt iespējai praktiski un efektīvi pārbaudīt vai katrs konkrētais pierādījums, tajā skaitā odoroloģiskās ekspertīzes atzinums, ir a) attiecināms, b) pieļaujams un c) ticams.
3. Nav skaidrs, kā apsūdzētajam un viņa aizstāvim tiek nodrošinātas tiesības pilnvērtīgi piedalīties pierādījumu pārbaudē, ja pats mehānisms, kādā tiek iegūts attiecīgais «pierādījums» vēl nav līdz galam izpētīts un nav ieguvis zinātnisku apstiprinājumu. Autoraprāt, ja nevar pārliecināties par kādu joprojām visnotaļ «neskaidrā» veidā iegūtu «pierādījumu» ticamību, līdz ar to šādu «pierādījumu» pārbaude faktiski notiek vienīgi formāli un nevis pēc būtības.
4. Pašreizējā odoroloģijas kā zinātnes attīstības stadijā kriminālistisko odoroloģiju var pieskaitīt pie tā saucamās «netradicionālās kriminālistikas», un šeit var vilkt paralēles arī ar citām

«netradicionālās kriminālistikas» metodēm, piemēram, ekstrasensu izmantošanu noziegumu atklāšanā.

5. Pie apstākļiem, kad odoroloģiskās identifikācijas rezultātus nevar objektīvi novērtēt, apsūdzības uzturētājam *a priori* nav arī iespējams pierādīt odoroloģiskās identifikācijas rezultātu ticamību atbilstoši pierādīšanas standartam (tas ir, ārpus sapratīgām šaubām).
6. Odoroloģiskā ekspertīze vispār nebūtu uzskatāma par ekspertīzi Kriminālprocesa likuma izpratnē, jo tā arī neatbilst Kriminālprocesa likumā dotajai ekspertīzes definīcijai.
7. Odoroloģiskā ekspertīze pēc savas procesuālās formas neatbilst Kriminālprocesa likuma noteiktajai «stingro pierādījumu sistēmai», jo likumā nav visā pilnībā reglamentēta odoroloģiskās identifikācijas rezultāta ieguves kārtība.
8. Neskatoties uz to, ka dienesta suņa izmantošana operatīvajos meklēšanas pasākumos ir jau sen ierasta parādība, odoroloģiskās ekspertīzes kā kriminālprocesuāla pierādījuma nozīme, autoraprāt, ir krietni apšaubāma gan fundamentāli zinātnisku, gan arī kriminālprocesuālu apsvērumu dēļ.
9. Šaubas par odoroloģiskās ekspertīzes rezultātu izmantojamību pierādīšanā Latvijā izraisa arī citi ļoti nopietni un būtiski kriminālprocesuāla un kriminālistiska rakstura trūkumi pašas izpētes gaitā.